

Категорія національний образ світу в музикознавстві

Останніми десятиліттями в українському музикознавстві спостерігається тенденція переосмислення як самого предмету історії музики, так і будь-яких явищ і процесів у національному музичному мистецтві, крізь призму національного образу світу, виводячи при цьому власні судження про дану категорію та, зокрема, її роль в музичній творчості. Ще давні українські трактати про музику, зокрема, погляди Миколи Дилецького позначені впливом національної традиції – емоційного навантаження музичного мистецтва та естетичного задоволення від краси мелодії. З ХІХ ст. поняття «національне» починають вживати українські історики музики М. Грінченко, О. Шреєр-Ткаченко, а на початку ХХ ст. з'явилися перші наукові рефлексії про національний стиль та музичну естетику С. Людкевича та Б. Яворського.

Розглядаючи проблему національної ідентичності української музики, музикознавець Л. Корній у використанні поняття «національне» простежує два підходи. Перший – це вживання його в розумінні національної ідентичності на різних історичних етапах, другий – це зв'язок національного з історико-соціальними, формаційними процесами, які зумовили появу націй. Про національне дослідники пишуть починаючи з характеристики доби Відродження, оскільки саме на цей період припадає формування держав та зростання національної самосвідомості¹. На різних етапах історії музичного мистецтва, як зазначає Л. Корній, відбувався симбіоз «свого» і «чужого». Вияв «свого» самобутнього у професійній музиці має історичну тяглість, є підсвідомим явищем, пов'язаним з ментальністю народу, поступово еволюціонувало зі збереженням психоповедінкового та психовідчуттєвого ментальних архетипів. Сутнісними ознаками національного в музиці О. Чайка вбачає «відображення в засобах виразу, здійсненого міметично-наслідувально, знаково-умовно або символічно, відтворене семантично опосередковано, але не

¹ Корній Л. Проблема національної ідентичності української музичної культури (на прикладі духовної музики) / Л. Корній // Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського: науковий журнал. – № 1 (1). – Київ, 2008. – С. 97.

формально-звуково, – в ідеальній ритмованості психологічної єдності представників однієї національної культури»².

У розвідці присвяченій проблемі національної самобутності української музичної творчості, М. Ярکو звертає увагу на те, що в термінологічному сенсі категорій «національного» та «етнічного» лежить складний зв'язок за механізмами взаємодії, що в результаті утворюють різноспрямовані проєкції: етнічна ідентичність – це згорнута «у саму себе» формація; натомість національна ідентичність – розгортка «назовні», але відповідно до ментально-архетипного змісту етнічного. Найстійкішою матрицею структурування етнічної форми ідентичності є дотримання звичаєвості як необхідного моменту «кодування» національного. Йдеться про такі музичні вираження як komponування «на тему» народної пісні, цитатне уведення пісенного матеріалу, запозичення фольклорної лексики, уведення і розгортання тем давнього монодичного матеріалу. У момент культурних трансформацій та зміни ціннісних стереотипів, виникає позначення «національна» як «надетнічне» утворення³.

Серед множинності понять «модель світу», «картина світу», «образ світу», на думку Ю. Чекана, стосовно музичного мистецтва доцільнішим є вживання останнього, «оскільки музика – мистецтво невербальне (невербальна інтонаційна природа музики) і асоціативне, крім цього, ця категорія «образ» «вводить у музикознавство рецептивний компонент»⁴.

Категорію «національний образ світу» В. Артеменко пропонує окреслити як координовану історично глибинною національною традицією, культурою сприйняття і мислення синтезуючу систему філософських, естетичних, релігійних та міфологічних уявлень про сутність буття. Вважає це явищем вищого порядку, яке впливає на формування національного художнього стилю, розставляючи свої неповторні акценти в семантиці стилю, в синтаксисі, в прагматиці, а «вищі ціннісні змісти стають фактором формотворчості на різних рівнях: від

² Чайка О. Національна характерність як семантична властивість виконавської інтерпретації: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / О. Чайка. – Одеса, 2007. – С. 7.

³ Ярکو М. Парадигма етнонаціональної ідентичності української музичної творчості як пріоритетна дослідницька проблема сучасного вітчизняного музикознавства / М. Ярکو // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. - №2. – С. 45

⁴ Чекан Ю. Інтонаційний образ світу / Ю. Чекан. – Київ, 2009. – С. 78.

парадигми художнього стилю до типу драматургічної організації і системи конкретних виразових засобів»⁵.

Дослідник етнонаціональної ідентичності музичної творчості М. Ярکو пропонує парадигму творення національного стилю, яка, на нашу думку, віддзеркалює основні вектори національного образу світу. Парадигма передбачає вміст таких параметрів: «ментально-архетипний зміст національної культури за природними нормами світобуття етносу; рефлексивна світосприймальна настанова як світовідчуттєвий зворот і психологічне відтворення кордоцентризму та емоціоналізму; модальність української національної ідеї – стани збудження національної пам'яті та заснованих на ній виявів історичних прагнень; лексема пісенності як типологічно адекватна мисле форма відтворення епістемі «філософія серця» (за П. Юркевичем); композиційно-драматургічний пріоритет пісенної строфіки та варіантності і варіаційності як технік музичного мислення»⁶.

Спираючись на спостереження О. Козаренка про притаманну українській музичній культурі «глибинну консеквентну тенденцію до максимально-адекватної звукореалізації етносу через створення національної музичної мови»⁷, Л. Кияновська пропонує розподілити формування національного образу світу в сучасній музичній творчості за п'ятьма головними рівнями. Відповідно – це зв'язок з обрядово-звичаєвими архетипами, опорою на архаїчні пласти фольклору; національна релігійна традиція, яка репрезентується паралітургічними жанрами, літургійними циклами та відображає відчуття «святості національної ідеї»; історичний характер – діалог з попередніми епохами; лірично-сповідальний характер творчості, пов'язаний з притаманною кордоцентричністю, що впродовж віків пронизує національну культуру та українське музичне мистецтво; етнографічно-чуттєва сфера з виразними національними ознаками⁸.

⁵ Артеменко В. Національний образ світу та питання стилутворення в російському симфонізмі 60-70-х років XIX століття. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / В. Артеменко – Київ, 2007.

⁶ Ярکو М. Парадигма етнонаціональної ідентичності української музичної творчості як пріоритетна дослідницька проблема сучасного вітчизняного музикознавства // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2013. – № 2. – С. 47.

⁷ Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / О. Козаренко. – Львів: Сполом, 2000. – С. 7.

⁸ Кияновська Л. Національний образ світу в українській професійній музиці / Л. Кияновська. – Режим доступу: <http://www.musikology.com.ua>

Питання методології подібних досліджень також не залишається осторонь уваги науковців. Культурологічна категорія «образ світу» адаптується до конкретного виду мистецтва і поєднується з її специфічним інтонаційним проявом. Музикознавець сучасності Ю. Чекає категорію образу світу в музиці представляє як визначене поле, в центрі якого знаходяться більш строгі визначення-поняття – «інтонаційний образ» і синонімічні до нього «інтонаційно-художній образ», «художній світ музичного твору» та ін. Виходячи з фундаментальної категорії психології, він вважає необхідним розглядати інтонаційний образ світу, «не лише як конкретну просторово-часову конфігурацію, але як феномен»⁹, наповнений конкретним змістом і смислом. При аналізі інтонаційного образу важливою стороною є співвідношення простору (фактура музичного твору), часу (композиція) та смислу, що актуалізується у перцепції та залежить від різних чинників – об'єктивних і суб'єктивних. Оскільки структура музичного матеріалу пов'язана з адекватним йому процесом сприйняття, автор пропонує розглядати інтонаційний образ у площинах, різних за рівнем узагальнення і об'єктів уваги дослідників.

Звукоінтонаційний образ світу О. Сокол визначає «як смислове поле, сукупність значень, уявлень, характеристик, якими ми наділяємо ті чи ті звукоінтонаційні вияви речей і явищ світу, зокрема світу внутрішнього (внутрішнє ридання, сміх, промовляння подумки, «затаєне» волення)... є загальнокультурним базисом інтонаційно-художнього образу світу (тобто значень, смислів явищ музичного мистецтва), що живить собою осмислене сприймання і творчість композитора або виконавця, рівно ж сприйняття слухача»¹⁰. Порівняно з концепцією Б. Яворського, за якою стиль епохи організовується її світоглядом, згідно теорії О. Сокола стиль епохи творить її образ світу. Багатовекторне спрямування думок дослідників щодо трактування образу світу в музичному мистецтві включає композиторську творчість, виконавське мистецтво та сприйняття.

Національний образ світу «акумулює у собі досвід змін і модернізацій у культурі народу, зокрема, тих, що постали

⁹ Чекає Ю. Интонационный образ мира как категория исторического музыкознания / Ю. Чекає. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/intonatsionnyy-obraz-mira-kak-kategoriya-istoricheskogo-muzykoznanija-neskolko-vvodnyh-zamechanij>

¹⁰ Сокол О. Виконавські ремарки: образ світу і музичний стиль / О. Сокол. – Одеса: Астропринт, 2013. – С. 27.

внаслідок творчих зусиль його видатних митців»¹¹. Специфіка національного образу світу в мистецтві «інтонованого змісту» (Асаф'єв) є головною передумовою спадкоємності в національній музичній культурі, можливості сприйняття й відновлення традиції.

¹¹ Даренська Т. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: автореф. дис. канд. філос. наук / Т. Даренська. – Київ, 2002. – С. 3.